

Riigikaitse Nõukogu roll Eesti riigikaitse uuendamisel 1933–1939

Urmas Salo

Riigikaitse Nõukogu oli riigivanema (presidendi) juures töötav põhilistes riigikaitse küsimustes kõrgem nõuandev organ aastatel 1933–1939. Nõukogu loodi ajal, kui majanduskriisi tõttu kerkis üles Eesti riigikaitse põhjaliku reorganiseerimise küsimus. Järgnev autoritaarse riigivõimu aeg tõi muudatusi nõukogu esialgu planeeritud tegevusse. On huvipakkuv, kuidas Riigikaitse Nõukogu (RKN) täitis talle pandud ülesandeid ja kas tegemist oli küsimusi sisuliselt või formaalselt lahendava organiga. Milline oli RKN roll Eesti riigikaitse arengus? Kui väärtuslikud ajalooallikad on RKN protokollid?

Riigikaitse Nõukogu pole eraldi teemana ajalookirjanduses käsitletud, kuid selle loomisest on hea ülevaade Ago Pajuri monograafias.¹ RKN protokolle on ära kasutatud paljudes uurimustes, sh. ka siinse autori magistritöös.² Järgnevalt püütakse anda põgus ülevaade RKN loomisest, koosseisust ja tegevusest. Kuna RKN materjalid on väga mahukad ja nende põhjal võiks kirjutada eraldi uurimuse, on artiklis käsitletud vaid RKN rolli Eesti riigikaitse organisatsiooni ümberkorraldamisel ja riigikaitse moderniseerimisel.

Artikli aluseks on Riigiarhiivis Riigikaitse

Nõukogu fondis hoitavad nõukogu istungite ja nõukogu otsuste protokollid ning kirjavahetus.³

Riigikaitse Nõukogu loomine

Riigikaitse Nõukogu loomise idee kerkis esmakordselt esile juba 1923. a., kuid jäi 1920. aastatel teostamata. See oli kaitseväe juhataja ametikoha loomise kõrval üks riigikaitse juhtimise reformi olulisemaid küsimusi. Riigikaitse juhtimine oli puudulik, sest põhi-seadus andis nii riigikaitse üldise suunamise kui ka kaitseväe praktilise juhtimise valitsuse kompetentsi. Kuna valitsused vahetusid tihti ja ka kaitseministriteks olid poliitikud, siis puudus sihikindlus riigikaitse ülesehitamises ja sõjalistes ettevalmistustes. Oli vaja valitsust kaitseküsimustes nõustavat ja ametkondade riigikaitsealast tööd kooskõlastavat organit.⁴

Nõukogu loomise suurim eestvõitleja oli kaitsevägede staabiülem kindralmajor Juhan Tõrvand.⁵ Esimese kava Riigikaitse Kõrgema Nõukogu loomiseks esitas Tõrvand pärast läbirääkimisi kaitseministrile 15. aprillil 1931.⁶

Riigikaitse Nõukogu asuti looma Konstan-

¹ A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. – Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost. 2. Tartu, 1999, lk. 281–285.

² U. Salo. Eesti kaitseväe valmisolek sõjaks ja vastupanu võimalused 1939. aastal. Magistritöö Tartu Ülikooli ajaloo õppetoolis. Tartu, 2005. Juhendaja prof. emer. J. Ant.

³ ERA, f. 988, n. 1, s. 1, Riigikaitse Nõukogu otsuste protokollid; f. 988, n. 1, s. 2, Riigikaitse Nõukogu protokollid 27.03.1933–23.04.1934; f. 988, n. 1, s. 1, Riigikaitse Nõukogu protokollid 16.02.1935–02.10.1939; f. 988, n. 1, s. 6, Riigikaitse Nõukogu kirjavahetus.

⁴ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 230; f. 495, n. 12, s. 27, l. 3–7, Kaitseministri ja Kaitsevägede Staabi ülemärgukiri Vabariigi valitsusele 07.01.1933; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika..., lk. 281–284; A. Pajur. Kaitseministrina. – Unustamatu. Kindral Aleksander Tõnisson. Artikleid ja mälestusi. Tallinn, 2004, lk. 132–133.

⁵ Juhan Tõrvand (1883–1942), kindralmajor, Sõjavägede Staabi ülem 1925–1926, Kindralstaabi ülem 1926–1929, Kaitsevägede Staabi ülem 1929–1934, 16.01.1935 vabastati teenistusest, vangis 1936–1937.

⁶ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 295–297.

Kindralmajor Juhan Tõrvand.

tin Pätsi valitsusajal (01.11.1932–18.05.1933), kui kaitseministriks sai kindralmajor Aleksander Tõnisson. Põhjuseks oli majanduskriisist tingitud ümberkorralduste vajadus kaitseväes. 9. detsembril 1932 otsustati sõjanõukogus teetada Riigikaitse Nõukogu loomist. 1933. a. jaanuari algul ilmus ajakirjanduses erukindralleitnant Johan Laidoneri terav kriitika riigikaitse aadressil. Minister Tõnisson ja staabiülem Tõrvand saatsid valitsusele kaks märgukirja nõukogu kokkukutsumise vajaduse põhjendamiseks ning jaanuaris esitas Tõrvand ka Riigikaitse Nõukogu asutamise seadluse projekti. 19. jaanuari märgukirjas peeti nõukogu kokkukutsumist möödapääsmatult vajalikuks, et seoses kaitseministeeriumi eelarve suure vähendamisega otsustada kaitseväge eesseisva

ümberkorraldamise küsimusi väljaspool kaitseametkonda. 20. jaanuaril 1933 moodustati ettepanekute läbivaatamiseks ministritevaheline komisjon. 7. veebruaril esitas kaitseminister seadluse eelnõu valitsusele, kes selle järgmisel päeval kinnitas. Riigikaitse Nõukogu loomine oli esimene samm kaitseväge juhtimise reorganiseerimisel.⁷

Nõukogude Eesti ajaloolane Karl Mang pidas Riigikaitse Nõukogu kokkukutsumise põhjuseks aga Hitleri võimuletulekut Saksamaal ja sõjaohu kasvu.⁸

Riigikaitse Nõukogu ülesanded

Riigikaitse Nõukogu asutamise seadluse⁹ järgi pidi nõukogu olema rahu ajal riigivanemale nõuandev organ riigikaitse korraldamise üldiste sihtjoonte määramisel ning võimaluste otsimisel põhiliste riigikaitse küsimuste tege-likuks lahendamiseks.

Oma seletuskirjas Riigikaitse Nõukogu asutamise seadluse juurde selgitas J. Tõrvand riigiorganite tööjaotust riigikaitse vallas ning märkis: "... kõikide ametkondade ülesanded ja kogu rahva organiseerimise alused riigikaitse ettevalmistamisel ja teostamisel määratakse kindlaks erilises kõrgemas rahvuskaitse nõukogus või komitees."¹⁰

Milliseid ülesandeid tegelikult seadis kaitseväge staap esialgu nõukogule, on näha Tõrvandi 1933. a. algul koostatud seadluse projektis.¹¹ Riigikaitse Nõukogu pidi: a) selgitama ja määrama üldised alused riigikaitse ettevalmistusteks; b) konkretiseerima üksikute ministeeriumide, riiklike ja omavalitsus-asutiste ülesanded riigikaitse alal; c) konkretiseerima riigikaitse üldise organisatsiooni ja relvastatud jõudude aja- ning oludekohase ülesehituse põhijooned; d) konkretiseerima üldalused mobilisatsiooni ettevalmistamiseks

⁷ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 222, 224, 265–265p; f. 495, n. 12, s. 27, l. 1–12, 14–14p, Kaitseministeerium Vabariigi Valitsusele 7.01.1933 ja 19.01.1933; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika..., lk. 281–285.

⁸ K. Mang. Eesti rahvaväge loomine 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni käigus. Kandidaadidissertatsioon EKP KK Partei Ajaloo Instituudis. Tallinn, 1971, lk. 53.

⁹ Riigi Teataja 1933, nr. 17, art. 118, lk. 169–170.

¹⁰ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 230–233.

¹¹ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 262–263.

ja otsima võimalusi selle läbiviimiseks; e) tegema ettepanekud tarvilike sõjavarustuse tagavarade loomiseks ning välismaalt varustuse juurdeveo ettevalmistamiseks; f) valmistama ette kaitsejõudude ja elanikkonna varustamist sõja korral üldtarvilike ainete tagavaradega; g) hoolitsema, et oleks välja töötatud mitmesuguste sundnormide kavad sõjaks; h) jälgima, et seadusandlus oleks suunatud riigikaitse huvides.

“Riigikaitse rahuaegse korraldamise ja juhtimise seaduses”, mis jõustus 3. märtsist 1934, olid loetletud küsimused ja valdkonnad, mille eelnõud ja ettepanekud pidi antama Riigikaitse Nõukogule läbiarutamiseks:¹²

- 1) rahvusvaheliste lepingute sõlmimine riigikaitse kindlustamise eesmärgil;
- 2) riigi ja rahva jõuallikate ettevalmistamine mobilisatsiooni läbiviimiseks ning sõjapidamiseks ja riigielu korraldamine sõja puhuks;
- 3) riigikaitse korraldamiseks vajalik ülesannete jaotus ministeeriumide vahel;
- 4) riigikaitse nõuete rahuldamiseks vajalike ja võimalike riigieelarve krediitide kogusumma selgitamine;
- 5) põhjapanevad muudatused riigikaitse korralduse, kõigi relvastatud jõudude organisatsiooni ning võitlusvahendite alal;
- 6) kindluste ja kindlustatud rajoonide või punktide ehitamine ning piiräärsete rajoonide ja vööndite määramine;
- 7) teised tähtsamad ettevalmistused riigikaitseks.

Riigikaitse Nõukogu pidi kokku kutsutama riigivanema või esimehe korraldusel.

1938. a. 16. märtsil välja antud uues “Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduses” on ülesanded veidi ümber sõnastatud. Esimese punktina tuli tegelda riigikaitse üldkava ja valitsuse, ministeeriumide ja omavalitsuste peale

pandud ülesannetega seotud üldkavadega.¹³

Algse seadluse kohaselt pidi kaitseminister nõukogu poolt läbi kaalutud küsimustes esitama konkreetseid ettepanekud riigivanemale, kes pidi nõustumisel korraldama nende elluviimise valitsuse või ametkondade poolt. 1934. a. “Riigikaitse rahuaegse korraldamise ja juhtimise seaduses” oli märgitud, et nõukogu otsused võetakse täitmisele riigivanema kinnitamisel.¹⁴

Seoses uue põhiseaduse ja “Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse” kehtestamisega 1938. a. juunis muudetud Riigikaitse Nõukogu asjaajamise korra kohaselt ei võtnud nõukogu vastu enam otsuseid, vaid arvamusi, ning president ei pidanud neid kinnitama.¹⁵

Riigikaitse Nõukogu koosseis

1933. aasta Riigikaitse Nõukogu loomise seadluse järgi pidid nõukogusse kuuluma peale selle esimeheks oleva riigivanema veel neli ministrit seitsmest (kaitse-, välis-, majandus-, kohtu- ja siseminister), kaitseministri abi, kaitseväe staabiülem, Kaitseleidu ülem ja kaks valitsuse määratavat kõrgemas auastmes kaitseväelast. Nõukogu töös võis täieõigusliku liikmena osaleda Riigikogu riigikaitsekomisjoni esimees. Abiesimeheks oli kaitseminister. Sama koosseis oli ka Tõrvandi 1933. a. algul esitatud seadluse projektis.¹⁶

Nõukogu loeti otsustusvõimeliseks, kui koos olid esimees või abiesimees, kaitsevägede staabiülem ja vähemalt neli liiget. Nõukogu asjaajamine oli koondatud kaitsevägede staapi.

Kindralmajor J. Tõrvand pidas 1933. a. jaanuaris-veebruaris vajalikuks nimetada nõukogu koosseisu tulevane sõjaaegne ülemjuhataja reservist ning tegevteenistuses olev diviisiülem.¹⁷ K. Pätsi valitsus nimetas 28.

¹² Riigi Teataja 1934, nr. 18, art. 127, lk. 325.

¹³ Riigi Teataja 1938, nr. 29, art. 234, lk. 755–758.

¹⁴ Riigi Teataja 1933, nr. 17, art. 118, lk. 169–170; 1934, nr. 18, art. 127, lk. 325.

¹⁵ ERA, f. 988, n. 1, s. 3, l. 164–168; f. 988, n. 1, s. 5, l. 1–4; f. 988, n. 1, s. 6, l. 18–20a; Riigi Teataja 1938, nr. 29, art. 234, lk. 755–758.

¹⁶ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 222, 263; Riigi Teataja 1933, nr. 17, art. 118, lk. 169.

¹⁷ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 220, 266, 229.

veebruari kaitseministri ettepaneku järgi nõukogu liikmeteks kaks kõrgemat sõjaväelast reservist: kindralleitnant Johan Laidoneri ja Riigikogu riigikaitsekomisjoni esimehe kindralmajor Jaan Sootsi.¹⁸ Laidoneri võib vaadelda kui mitteametlikku tulevast ülemjuhatajat, Soots oli Vabadussõjas ülemjuhataja staabiülem. Seega oli nõukogu esimeses koosseisus juba väike ülekaal sõjaväelastel: 10 liikmest 6 kõrgemat sõjaväelast, kuid kõik olid keskasutustest.

Seoses valitsuse vahetustega 18. mail ja 21. oktoobril 1933 muutus nõukogu koosseis.

1934. aastast nõukogu koosseis suurenes. “Riigikaitse rahuaegse korraldamise ja juhtimise seadusega” (jõustus 3. märtsist 1934)¹⁹ laiendati Riigikaitse Nõukogu koosseisu 18 liikmeni. Sinna pidid kuuluma lisaks peaministrile kõik 8 ministrit, kaitsevägede juhataja, kaitseministri abi, kaitsevägede staabiülem, kaitseväe varustusvalitsuse ülem, Kaitseliidu ülem ja kolm riigivanema määratud kindralit, neist vähemalt üks diviisiülem. Esimeheks pidi olema peaminister, abiesimeheks kaitsevägede juhataja. Riigivanem võis osaleda koosolekul ja ise juhatada neid. Riigivanema otsusega 9. märtsil määrati nõukogusse peale Laidoneri ja Sootsi 3. diviisi ülem kindralmajor Gustav Jonson.²⁰

Seoses 12. märtsil toimunud Pätsi–Laidoneri riigipöördega sai kindralleitnant Johan Laidoner kaitsevägede ülemjuhatajaks. 1934–1936 jagati kaks ministeeriumit: kottu- ja siseministeerium (dekreet 1. aprillist 1934) ning haridus- ja sotsiaalministeerium (1936).

Juba enne riigipööret, 7. märtsil ametist vabastatud (näiliselt hävitajate müügi skandaali pärast) kindralmajor J. Tõrvandi asemele määrati uueks kaitsevägede staabiülemaks kindralmajor Nikolai Reek. 1935. a. 16. veebruari istungist määrati Reek Riigikaitse Nõukogu asjadevalitsejaks.

1938. aasta jaanuaris muudeti riigihoidja K. Pätsi käskkirjaga Riigikaitse Nõukogu koosseisu. Osalevate ministrite arvu vähendati viiele, sõjaväelaste koosseis jäi endiseks. Alles jäid sõjaminister, välisminister, siseminister, majandusminister ja teedeminister. Ajutiselt osales 1938. a. veebruaris–märtsis nõukogu töös riigikontrolör K. Soonberg (Soonpää).

1938. a. 16. märtsil välja antud uues “Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduses” oli koosseisu täiendatud, arvestades uut 1937. a. vastu võetud põhiseadust (13. ptk., § 142). Liikmeteks olid: sõjavägede ülemjuhataja või juhataja, peaminister, Riigivolikogu ja Riiginõukogu esimehed, viis valitsusliiget presidendi nimetamisel, Sõjavägede staabiülem, sõjaministri abi, presidendi määratavad kolm väekoondiste ülemat vastavalt maaväest, õhuväest ja mereväest ning Kaitseliidu ülem. Seoses kaitseväe asutuste nimede muutmise-ga sõjaväeasutusteks 1937. aastal olid muutunud ka nõukogu liikmete ametinimetused. President võis vajaduse korral teatavaks ajaks liikmeid juurde määrata. Nõukogu esimeheks pidi olema ametis olev sõjavägede ülemjuhataja, tema mitternimetamisel aga peaminister. President pidi istungitel osalemisel neid ise juhatama.²¹

29. aprillist määrati peale 5 ministri nõukogu koosseisu juurde õhukaitse ülem kolonel Richard Tomberg ja merejõudude juhataja mereväekapten Valentin Grenz. Riigihoidja käsunduskindral kindralmajor G. Jonson asendati nõukogus maaväe esindaja 3. diviisi ülema kindralmajor Herbert Bredega. Nõukokku jäeti ka kindralmajor J. Soots.²²

24. aprillil 1938 valiti senine riigihoidja Konstantin Päts presidendiks. Seoses uue valitsuse ametisseastumisega 9. maist muutus mõnevõrra nõukogu isikkoosseis. Nõukogu koosseisu arvati juurde peaminister Kaarel Eenpalu ja uus sõjaministri abi kindralmajor

¹⁸ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 217.

¹⁹ Riigi Teataja 1934, nr. 18, art. 127, lk. 325.

²⁰ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 126, 155.

²¹ Riigi Teataja 1938, nr. 29, art. 234, lk. 757–758.

²² Riigi Teataja 1938, nr. 46, art. 438, lk. 1602.

Tõnis Rotberg. Uus merejõudude juhataja 1938. a. oktoobrist mereväekapten Valev Mere osales 1939. aastal nõukogu istungitel eriteadlasena.

Vajadust mööda kutsuti Riigikaitse Nõukogu istungitele ekspertidena erialaspetsialiste (eriteadlasi), nt. merejõudude ja õhukaitse juhatajaid, sõjaväe varustusvalitsuse ülemat ja tema abisid, juriste ja teisi.

Kokkuvõtvalt tuleb märkida, et Riigikaitse Nõukogu loomises ja selle tegevuses 1933. aastal mängis kõige olulisemat rolli kaitsevägede staabiülem kindralmajor J. Tõrvand. Tema oli ka põhiettekanadjaks paljudel istungitel. Diskussioonides osalesid aga aktiivselt ka teised liikmed eesotsas riigivanemaga. Pärast 1934. aasta riigipööret mängisid juhtivat rolli kaitsevägede juhataja kindralleitnant J. Laidoner ja kaitsevägede staabiülem kindralmajor N. Reek. Nüüd olid põhiettekanadjateks nemad. Teiste liikmete, sh. kaitseminister Lille, välisministri ja majandusministri osakaal jäi episoodiliseks, istungitelt kadusid suuremad diskussioonid. Ainult seaduste arutelu oli sisukam. K. Päts esines aktiivsemalt mõnel istungil. Aegade jooksul osalesid kõigil istungitel kindral J. Laidoner ja kindralleitnant P. Lill. Kindralmajor J. Orasmaa (Roska) puudus kolmelt istungilt. K. Päts juhatas riigivanema või presidendina kõiki oma valitsusaja istungeid, kokku 22 istungit, J. Tõnisson viit istungit. Võib märkida, et Riigikaitse Nõukogus oli sõjaväelaste ülekaal poliitikutega võrreldes ja see suurenes.

Riigikaitse Nõukogu istungid ja nende päevakord

Kokku toimus 1933. aasta märtsist kuni 1939. aasta oktoobrini 27 Riigikaitse Nõukogu istungit (koosolekut).

1933. a. 12 istungit: 6., 13., 20., 27. märtsil, 10. ja 11. aprillil (üks istung), 31. mail, 12. juunil, 5. ja 6. juulil, 15. septembril, 26. oktoobril ning 16. novembril.

1934. a. 2 istungit: 16. ja 23. aprillil.

1935. a. 2 istungit: 16. ja 18. veebruaril.

1936. a. 2 istungit: 22. oktoobril, 5. novembril.

1938. a. 6 istungit: 27. jaanuaril, 14. veebruaril, 5. ja 7. märtsil, 2. ja 27. mail.

1939. a. 3 istungit: 25. mail, 9. septembril ja 2. oktoobril.

1937. aastal ei toimunud ühtegi istungit, kas siis polnud, mida arutada? Sel aastal ei töötanud ju ka Riigikogu. Tundub, et Eesti juhtkond oli hõivatud poliitiliste ümberkorraldustega ja riigikaitsele tähelepanu ei jätunud.

Teemad, mida Riigikaitse Nõukogus arutati, aastate lõikes muutusid. Esimesel tegevusaastal toimus palju istungeid ja käsitleti väga laia teemaderingi.²³ Esimesel istungil arutati vaid nõukogu kodukorda. Kahel istungil esitati ülevaated Eesti ja potentsiaalse vaenlase, Nõukogude Liidu sõjajõududest ning ka sõjategevuse võimalikust arengust ja tulemustest. Samuti käsitleti esimestel istungitel Eesti kaitseplaani üldideid. Väga laia teemaderingi haaras pärast Pätsi ja Laidoneri riigipööret toimunud istung 16. aprillil 1934. Sellel käsitleti Eesti riigikaitse probleeme, strateegia ja sõjapidamise arengusuundi Euroopas ning Eesti sõjalis-poliitilist olukorda aga ka välispoliitikat. Anti ülevaade ka Nõukogude Vene relvajõudude, sõjatööstuse ja sõjadoktriini arengust ning Eesti kaitseväge relvastuse ja sõjatagavarade seisust ning riigikaitse moderniseerimise põhimõttest. Arutati ka noorsoo sõjalist ettevalmistamist koolis.²⁴

1933. a. kahel istungil arutati majandusolukorrast tingitult ka kaitseväge sõjaaegse ja rahuaegse organisatsiooni muutmise, sisuliselt koosseisu vähendamise üldkavasid. Kaitseväge uue sõjaaegse organisatsiooni, mobilisatsiooni ja tagala organisatsiooni kavavad olid uuesti arutusel 1935. aastal. Aastatel 1933–1934 olid majanduskriisi tõttu korduvalt arutlusel riigikaitse finantseerimise, aga ka relvastuse arendamise küsimused, suurt

²³ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 196.

²⁴ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 48p–53; f. 988, n. 1, s. 1, l. 27–27p.

tähelepanu pöörati laevastiku uuendamisele. Pikemat käsitlust leidis 1933. a. nii miiniristlejate müük kui ka uute sõjalaevade – allveelaevade ja mootortorpeedopaatide ostukavad. 1936. a. novembris esitas kaitseväge juhataja informatsiooni kaitseväge seisukorrast ning 1938–1939 käsitleti nõukogus riigikaitse moderniseerimise plaani ja selleks loodud Riigikaitse Fondi eelarvet.

Üheks Riigikaitse Nõukogu ülesandeks oli riigikaitset puudutavate seaduseelnõude läbivaatamine. 1933. a. oktoobris pärast vabadussõjalaste põhiseaduse heakskiitmist rahvahääletusel arutati riigikaitse kõrgema juhtimise organiseerimist uue põhiseaduse kohaselt. 1936. a. novembris vaadati läbi sõjaväeteenistuse seaduse eelnõu. Aktiivselt tegeldi seadusandlusega 1938. aastal, arutati läbi “Riigikaitse rahuaegse ja sõjaegse korralduse seaduse” ja “Kaitseseisukorra seaduse” eelnõud ning “Kodanliku õhukaitse üldkava” eelnõu. Seaduseelnõudega kiirustati, sest need taheti välja anda riigivanema dekreediga enne Riigikogu tööle hakkamist. Pärast Teise maailmasõja puhkemist vaadati kiiresti läbi “Riigikaitseliste sundkoormatiste seaduse” eelnõu. Ka välispoliitilised küsimused, rahvusvahelised lepingud leidsid nõukogus käsitlemist. 1933. a. arutati Eesti–Läti kaitselepingu realiseerimist ja kuulati informatsiooni desarmeerimiskonverentsi tööst. 25. mail 1939 arutati nõukogus Saksamaaga mittekallaletungi lepingu sõlmimist ning viimasena 2. oktoobril NSV Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise lepingu ratifitseerimist. Riigikaitsealased lepingud nimelt ei kuulunud Riigikogus kinnitamisele, need pidi läbi vaatama Riigikaitse Nõukogu.

On märgata, et nõukogus arutatavate teemade ring ahenes pärast riigipööret, ei toimunud enam ka tõsisemaid diskussioone. Ka Riigikogu tööle hakkamine 1938. a. suvel vähendas Riigikaitse Nõukogu tähtsust.

Kuna esimestel istungitel räägitut ei protokollitud, on esimesest seitsmest istungist

1933. a. kahjuks teada vaid päevakord ja otsuste protokollid, osalt ka nende mustandid.

Riigikaitse Nõukogu esimene kodukord võeti vastu teisel istungil, 13. märtsil. Ehkki kaitseväge staabiülem kindralmajor J. Tõrvand soovis nõukogus esitatud arvamised ja avaldused protokollida, ei saanud sellised põhimõtted algul teiste liikmete toetust.²⁵

31. mai istungil leidis kindralleitnant Lai-doner, et varasemad protokollid on koostatud ilma vajalike üksikasjadeta. Pärast mõttevahetust otsustati edaspidi istungitel räägitu, nii ettekanded kui ka läbirääkimised ja arutelud üksikasjalikult protokollida. 12. juuni istungil täiendatigi nõukogu kodukorda: istungitel tehtud avaldused pidi protokollima abisekretär, ohvitser kaitseväge staabist. Istungi protokoll põhjal pidi sekretär koostama Riigikaitse Nõukogu protokoll (s. t. üldprotokoll ehk otsuste protokoll). Eriti salajasi asju ei tulnud vastaval nõudmisel protokollida.²⁶

Kuna 1934. a. märtsis oli vastu võetud “Riigikaitse rahuaegse korraldamise ja juhtimise seadus”, töötati välja Riigikaitse Nõukogu uus asjaajamise kord, mis vaadati läbi 1935. a. 16. veebruari istungil ja kinnitati riigivanema poolt 18. veebruaril. Seoses uue “Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse” kehtestamisega 1938. a. muudeti veel kord nõukogu asjaajamiskorda. Uue, 21. juunil kinnitatud asjaajamiskorra kohaselt ei võtnud nõukogu vastu enam otsuseid, vaid arvamusi (seisukohti) ning president ei pidanud neid kinnitama. Arutelul Riigikaitse Nõukogus 27. mail 1938 pidas president Päts paremaks jätta nõukogu küsimuste otsustajaks, kuid heaks kiideti ikkagi uus kava.²⁷

Kaitseväge reorganiseerimine

Kaitseväge organisatsiooni ümberkorraldamine majanduskriisi oludes oli üks põhiküsimus, mis seisis Riigikaitse Nõukogu päevakorras pärast selle kokkukutsumist.

²⁵ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 295–297; f. 988, n. 1, s. 1, l. 14.

²⁶ ERA, f. 988, n. 1, s. 1., l. 14, 16; f. 988, n. 1, s. 2, l. 2.

²⁷ ERA, f. 988, n. 1, s. 3, l. 17–19, 164–168; f. 988, n. 1, s. 5, l. 1–4; f. 988, n. 1, s. 6, l. 18–20a.

1928. a. läbi viidud kaitseväe reformi tulemusel oli loodud uus riigikaitse süsteem, mis tagas esialgu ettenähtud ülesannete täitmise – väljaõppe, piirikatte ja mobilisatsiooni kindlustamise. Kaitseväe organisatsioonis olid lahinguvalmis katteüksused ja kaadriüksused noorsõdurite väljaõppeks. Mitmed asjaolud ja tegurid vähendasid järgnevatel aastatel kaitseväe rahuaegse organisatsiooni väärtust, nõrgestasid kaitseväe jõudu. Majanduskriisi aastatel oldi kokkuhoiu eesmärgil sunnitud korduvalt kärpima koosseise, likvideerima üleajateenijatest vahiüksused, kasutama kaitseväelasi majandustöödel ning lühendama ajateenistuse kestvust 2–3 kuu võrra. Teiseks hakkas 1930-ndate esimesel poolel vähenema ajateenijate aastane kontingent kutsealuste arvu kahanemise tõttu. Polnud võimalik ettenähtud määral komplekteerida väeosi ega teostada sõdurite väljaõpet. Halvenes juhtimise praktika. 1930-ndatel algas ka sõjapidamisvahendite areng. Eesti ei suutnud aga majanduslikel põhjustel ajaga kaasas käia. Polnud võimalik uuendada ka mobilisatsioonitagavarasid. Kokkuvõttes esialgu väga hea kaitseväe organisatsioon ei vastanud enam aja nõuetele ning vajas muudatusi.²⁸

1932. a. sügisel toimunud väliõppuste suures arutlusel osales ka riigivanem ja mõned ministrid. Sellel tunnistati kaitsekorraldus oludele ja võimalustele üldiselt vastavaks. Erukindralleitnant Johan Laidoner esitas seal “väikse ja hästi varustatud” sõjaväe idee, asja konkretiseerimata.²⁹ 1933. a. 4. jaanuaril avaldas Laidoner ajalehes Vaba Maa kriitilise artikli, tema arvates oli Eesti rahvavägi muutunud Balti riikide seas kõige nõrgemaks. Erukindral pidas kaitsekulutuste vähendamise tõttu vajalikuks kaitseväe ümberkorraldamist ja vähendamist. Laidoner eelistas väikest, hästi varustatud ja heade juhtidega sõjaväge. Samaaegselt soovis ta pöörata suuremat

tähelepanu Kaitseliidule. Ei selles artiklis ega järgnevatel vastustes oponentidele selgitanud Laidoner, milline peaks olema kaitseväe uus organisatsioon, mida peaks kujutama “väike armee”.³⁰

19. jaanuaril 1933 tõstis ka kindralmajor Tõrvand seoses kaitse-eelarve suure vähenemisega üles kulude kokkuhoiuks kaitseväe kaaderkoosseisu vähendamise küsimuse. Ta leidis, et see raskendab tunduvalt rahuaegset väljaõpet, nõrgendab piirikatet, aeglustab mobilisatsiooni ja vähendab mobiliseeritud kaitsejõudude lahinguväärtust.³¹

Arutelu sel teemal toimus Riigikaitse Nõukogus pärast 1933/1934. a. eelarve vastuvõtmist Riigikogus. Viiendal istungil, 10. ja 11. aprillil 1933 esitati nõukogus ülevaade mobilisatsioonitagavaradest, arvestades sõja-aegsete koosseisudega kehtiva organisatsiooni kohaselt. Riigi mobilisatsioonitagavarasid kaaludes jõuti seisukohale, et riigi majanduslik kandejõud ei võimalda kehtivate kavade järgi mobilisatsiooni läbi viia. Otsustati, et mobilisatsiooni korral väljapandavate jõudude arvuline koosseis ei või ületada väli- ja tagavaraüksustes kokku 70 000 allohvitseri ja sõdurit. Senini oli see arv olnud 90 000. Ühtlasi peeti vajalikuks revideerida ja vähendada kokkuhoiu eesmärgil ka rahuaegseid koosseise. Vabastatavaid ohvitseri ja üleajateenijaid soovitati paigutada teenistusse teistesse ametkondadesse.³²

Kaitsevägede staap töötas otsuse kohaselt välja uue sõja-aegse organisatsiooni üldkava ja ka rahuaegse koosseisu vähendamise kava. Pärast valitsusevahetust arutati 6. juulil 1933 neid kavu Riigikaitse Nõukogus. Seda istungit tuleb pidada nõukogu üheks kõige huvitavamaks ja sisukamaks, sest kaitseväe vähendamise küsimuses tekkis väga tõsine diskussioon, milles osalesid aktiivselt ka poliitikud.

²⁸ ERA, f. 495, n. 12, s. 468, l. 2–4, Sõjaväe rahuaegse organisatsiooni muutmise kava. 1938. a.; f. 988, n. 1, s. 2, l. 21p–22, 26p; vt. U. Salo. Eesti kaitsejõudude areng kuni 1939. aastani. – Sõja ja rahu vahel. I kd. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn, 2004, lk 171–175.

²⁹ ERA, f. 495, n. 12, s. 27, l. 5, Kaitseministri märgukiri Vabariigi Valitsusele 7.01.1933.

³⁰ A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika..., lk. 242–245.

³¹ ERA, f. 495, n. 12, s. 27, l. 13–14p, Kaitsevägede Staabi ülema märgukiri kaitseministrile, 19.01.1933.

³² ERA, f. 988, n. 1, s. 1, l. 9–11.

Kaitsevägede staabiülem kindralmajor J. Tõrvandi poolt nõukogule esitatud **sõjaaegse organisatsiooni kavas** nähti ette 70 000-mehelise üldkontingendi juures vähendada jalaväge ja suurtükiväge 20%. Kavandati moodustada 15 jalaväerügemendi asemel vaid 10 jalaväerügementi, 5 üksikpataljoni, lisaks tagavararügemendid. Vähendati rügemendi, laskurkompanii ja jao koosseisu. Suurtükiväes pidi mobiliseeritama senise 18 asemel 10 kerget ja 4 rasket gruppi. Kärbiti ka teiste väelikkide üksuste koosseisu ja kaotati ühe brigaadi juhatus. Väli väes pidi olema kokku 52 000 meest. Tõrvand leidis, et sellise organisatsiooniga jääb tagalasse ja tagavaraosadesse vähe mehi ning täiendavad mobilisatsioonid osutuvad möödapääsmatuks. Ta ise pooldas suurema kontingendi mobiliseerimist.³³

Ka riigivanem Jaan Tõnisson ei toetanud järk-järgulist mobilisatsiooni, vaatamata varustuse puudumisele: "Kardan et kui mobilisatsioon teostub osade kaupa, siis väeosadel puudub liituvus ja liitumatut massi ei saa liikuma panna. Kui meeskond saab toitu, siis riided pole nii tähtsad. [– – –] Kui olukord muutub tõsiseks, siis rahvas tuleb heas riides."³⁴

Kindrallleitnant Laidoner soovis selgelt väiksemat sõjaväge ja väiksemat mobilisatsiooni: "Esimene mobilisatsioon ei tohi atrofeerida üldist elu. [– – –] Järk-järgult mobiliseerida on parem kui 100 000 meest korraga. Samuti juhtkond ei mõista ümber käia suurte üksustega. Kui need 100 000 meest kõik kohe lahingusse viia, siis on vaja palju laskemoona. [– – –] Väikene riik peab tegema järk-järgulisi pingutusi. Meie suudame vastu panna vaid siis, kui tuleb välisabi." Kindral rõhutas ka Vabadussõja kogemusi mobilisatsiooni osas ja tagavarade vajadust. Mobiliseeritavat kontingenti vähendama sundis põhiliselt rahuaegse kaadri kärpimine kokkuhoiu vajadusel. "Seepärast on parem vähem sõjaväge, kuid see olgu hää kaadriga."

Laidoneri järgi oli reservist tulevatel juhtidel vähe juhtimispraktikat. Lõpuks tunnistas ka Laidoner, et parem on mobiliseerida rohkem mehi, kuid kaadri ja varustuse tagavarade puudusel tuleb leppida 70 000-ga.³⁵

Kaitseliidu ülem kindralmajor J. Roska oli kõige kahtlevam koosseisu vähendamise suhtes, sest ülekaaluka vaenlase pealetung võis sõja algul areneda kiiresti ja nii võis vastupanu rindel kujuneda nõrgaks. "Isiklikult kardan, et ettenähtud 34 000 jalaväest on rindel mitte enam kui 25 000 meest. Meie peame tegema kõik, et saaksime võimalikult rohkem mehi kokku kutsuda. Tundub et kui vaenlase pealetung areneb kiiresti, siis võib kujuneda improviseeritud mobilisatsioon." Roska soovitas kiiremini jalaväe varustust täiendada, et ikkagi rohkem mehi välja panna. Samuti soovitas ta pöörata tähelepanu reservohvitseride väljaõppele, sest kaadrid kahanevad lahingus kiiresti.³⁶

Kindralmajor Tõrvand märkis hiljem, et kui anda vähem rügemente rindele, väheneb vastupanujõud. Rügemendile on 15 km rinde kaitsmine väga raske. "Kui vägede arvu veelgi vähendada, siis variseb kõik vastupanu kokku."³⁷

Istung jätkus **kaitseväge rahuaegse organisatsiooni** aruteluga. Kindralmajor J. Tõrvand selgitas ka olemasoleva organisatsiooni põhimõtteid ja tekkinud probleeme. Olemasolev rahuaegne organisatsioon nõudis jooksvaid kulutusi u. 13 miljonit krooni. Kaitsevägede staap tegi kaadri vähendamise arvestused eelarve kärpimiseks 1,5 miljoni võrra, ehkki varem oli nõukogus lubatud kaitsekulutusteks vaid 11 miljonit. Tõrvandi järgi oli 11 miljoni krooniga võimalik mobiliseerida kuni 40 000-meheline armee.³⁸

Tõrvandi poolt Riigikaitse Nõukogule esitatud rahuaegse koosseisu vähendamise esimene variant nägi ette olemasolev organisatsioon üldjoontes säilitada. Kaadripataljoni

³³ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 16–17; f. 988, n. 1, s. 1, l. 19–20.

³⁴ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 17–17p.

³⁵ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 17–19, 20.

³⁶ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 15p–19p.

³⁷ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 27.

³⁸ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 20–23p; f. 988, n. 1, s. 1, l. 14p.

de koosseise tuli kokku tõmmata, jättes vaid noorte väljaõpetamiseks hädavajaliku personali. Seega ei oleks jätkunud enam kaadrit iga mobiliseeritava kompanii jaoks. Vallandada kavatseti u. 200 kaadriohvitseri, u. 250 allohvitseri üleajateenijat ja 70 riigiteenijat. Teine variant oli kaadriüksuste kaotamine. Noored pidi saadetama otse katteväeosadesse. Kaadripataljonide asemele pidi moodustatama vähese kaadriga mobilisatsioonikeskused. Kulude vähendamine u. 900 000 krooni võrra ja väljaõpe olid tagatud mõlema variandiga. Vajalik oli ka mobilisatsiooniks territoriaalsüsteemi süvendamine, väeosades meeskonna nimeline arvestamine. See eeldas kaitseväge ringkondade loomist. Tõrvandi arvates oleks kaadripataljonide likvideerimine pikendanud mobilisatsiooni. Ta märkis ka, et uue organisatsiooni juures on vaja reservistide väljaõppele suuremat tähelepanu pöörata.³⁹

Ettekanne tekitas väga tõsise diskussiooni. Riigikaitse Nõukogu liikmed pidasid paremaks olemasoleva süsteemi säilitamist, s. t. esimest varianti. Samas ei peetud soovitatavaks ka ohvitseride ja üleajateenijate vallandamist. Riigivanem J. Tõnisson leidis, et eelarve võimalusi tuleb veel selgitada ja ühtlasi kalkuleerida, palju on esimese variandi kohaselt vaja kaadrit ja varustust. Ülearust kaitseväge kokkutõmbamist ei pidanud riigivanem otstarbekohaseks: “Võib kujuneda nii, et praegust organisatsiooni vägistame momendi seisukohast ja seadime end seega raskesse seisukorda.”⁴⁰ Jutu peale, et tuleb uuesti riigikaitse süsteeme kaaluda, esines Tõnisson tugeva sõnavõtuga olemasoleva riigikaitse süsteemi kaitseks: “Kas juba mitte 1928. aastal kaalutud kõiki süsteeme? Kui on kaalutud kõiki süsteeme ja on teada, et teised süsteemid ei ole odavamad, siis ei maksa lõhkuda seda süsteemi, mis ennast juba hääna on näidanud. Selle süsteemi kohaselt saame ka kattesüsteemi, mis kõige ratsionaalsem. See

on eksitus, kui arvatakse et riigikaitse pealt saame kokkuhoidu. Riigikaitsest tuleb meil õieti aru saada. Võime küll oma riigi administratsiooni reorganiseerida nii, et see odavam tuleks. [– –] Kui hädaoht meid varitseb, siis peame midagi välja panema. [– –] Kui osutub vajalikuks radikaalselt vabadusi kärpida ja koormaid peale panna, siis tuleb seda teha. Meie ei tohi minna ideoloogia järele, et kokku tõmmata riigikaitse suunal. [– –] Seepärast uue organisatsiooni väljatöötamisel tuleb lähtuda põhimõttest, et kaotada ära kõik vesivõsud, kuid seda, mis vaja, peame alles hoidma.”⁴¹

Majandusminister P. Kurvits arvas, et eelarve on erakordne ja selle põhjal ei saa teha kalkulatsioone tuleviku peale, küsimus tuleb edasi lükata. 500–600 inimese sõjaväest lahti laskmist pidas ta lubamatuks.⁴²

Kindralleitnant Laidoner pidas rahalist seisukorda arvestades vajalikuks koosseisu kärpimist ega välistanud isegi suuremat kärpimist kui kavades. Kindral rõhutas: “... kui sõjaväge ülevalpeame ja sellel sõjaväel ei ole lahinguvarustust, siis on see mahavisatud raha.” Ta märkis ka, et praeguse eelarve juures ei saa varustuse alal midagi soetada ning uusi relvi läheb vaja kas või minimaalselt. “Võib tulla kaalumisele, kas üldse kõiki reserviste õpetada välja või teha seda ainult vabatahtlikkudega.”⁴³ Tulevikus soovis kindral üldist reorganiseerimist, kuna: “Mõned alad meie riigiaparaadis on laiemad kui seda vaja.” Siiski kartis Laidoner, et võib tulla uus valitsus ja tuleb elada redutseeritud kuludega. “Siis elatume küll, kuid varustust selle juures muretseda ei saa. Seesugusest sõjaväest ilma varustuseta pole aga kasu. Võib ju iseennast ja teisi paar aastat petta. Parem on siis juba kohe valusalt lõigata praegust organisatsiooni, kui teame, et meie majandusline katte jõud ei võimalda enam teha.” Laidoner rõhutas ka Kaitseliidu ärakasutamise tähtsust.⁴⁴

³⁹ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 22p–23.

⁴⁰ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 24.

⁴¹ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 26–26p.

⁴² ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 24–24p, 27p.

⁴³ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 24p–25, 26.

⁴⁴ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 28–29.

Kindralmajor Roska pakkus välja kahe variandi kombinatsiooni: saata noorsõdurid kohe katteüksustesse ja jätta vähendatud kaadripataljonid reservlaste väljaõppeks. Reservlaste väljaõpe pidi viidama linnast külladesse.⁴⁵ Välisminister A. Piip ja kaitseminister A. Kerem leidsid, et inimesi massiliselt kaitseväest vabastada ei saa, redutseerimine peab kujunema loomulikul teel. Välisminister märkis, et rahulolematust ei tohi ohvitserkonnas tekitada, kaitseväge olukorda tuleb parandada.⁴⁶ Tõrvand tõi lõpuks välja, et suure vähendamise korral kaotab Eesti liidukõlblikkuse ja vaenlastel võivad tekkida avantüüri mõtted.⁴⁷

Lõppotsuses jäeti kaitseväge organisatsiooniliseks esimene variant, kuid ohvitseride ja üleajateenijate vallandamise asemel soovitati kokkuhoidu saada kogu riigiparaadi reorganiseerimisega. Otsuses olid ka teised olulisemad ettepanekud.⁴⁸

Pärast 1934. a. riigipööret koostati kaitseväge staabi uue ülema kindralmajor N. Reegi eestvedamisel kaitseväge uus sõjaaegse organisatsiooni kava koos mobilisatsioonikavaga. Need esitati Reegi poolt koos riigikaitse üldpõhimõtetega Riigikaitse Nõukogule 16. veebruaril 1935 ning kiideti ka heaks. Uues sõjaaegse koosseisu kavas oli allohvitseride ja sõdurite üldarv suurem 1933. a. määratust – 81 681 meest. Planeeriti juurde formeerida Saaremaa rügement ja Hiiu pataljon, 3 üksikut suusk-ratturipataljoni, teine ratsarügement ja kuues brigaadi juhatus, üks merekindluste komandantuur. Petserimaa piiriäärsetest valdadest mobiliseeritavast 2800 reservväelasest kavatseti formeerida kohapeal 3 üksikut pataljoni. Üldse pidi formeeritama 11 jalaväerügementi ja 9 üksikut jalaväepataljoni, 3 suusk-ratturipataljoni, 14

suurtükiväegruppi arvestamata tagavaraüksusi. Jalaväejaod pidid olema endise koosseisuga. Mobilisatsioonikava põhines territoriaalsel komplekteerimise süsteemil, et vähendada vedusid.⁴⁹ Erinevalt 1933. aastast organisatsiooni kava üle diskussiooni ei toimunud.

18. veebruari istungil vaadati läbi ja kiideti heaks kaitseväge sõjaaegse tagala organisatsiooni kava. Kindralmajor N. Reek esitas tagala ülesanded ja jagas ülesanded sõjaväele, Kaitseliidule ja ministeeriumidele. Mobilisatsiooni väljakuulutamise või sõja ootamatu alguse korral loeti kogu vabariigi territoorium sõjategevuse maa-alaks ning kaitseisukorda kuuluvaks. Maa-ala väljaspool rinderaajooni moodustas tagala. Sisuliselt oli tegemist tootajate korraldusega. Vaidlust tekitasid toitlustamise korraldamine ning ülemjuhataja õigused ministrite suhtes.⁵⁰

Vastavalt sõjaaegsele organisatsioonile tuli luua uus mobilisatsiooniplaan, muuta rahuaegset organisatsiooni ja revideerida dislokatsiooni. Uus sõjaaegse organisatsiooni lõplik kava oli plaanis valmis töötada 1937. aastaks, seejärel 1938. aastaks⁵¹, kuid see jäi venima iseseisvuse lõpuni. Uue mobilisatsioonikava põhimõtted olid sees 1936. a. 5. novembril Riigikaitse Nõukogus heaks kiidetud ja riigivanema poolt 1. aprillist 1937 kehtestatud "Sõjaväeteenistuse seaduses".⁵²

Uuele sõjaaegsele organisatsioonile vastav uus rahuaegne organisatsioon pidi välja töötatama ja kehtestatama 1936.–1937. aastal, kuid seoses vajalike seaduste ja seadluste väljatöötamisega tekkis viivitus. Uue organisatsiooni lõplikku väljatöötamist pidurdas ka ebaselgus juurdehangitavate relvade arvu suhtes. Pärast riigikaitse moderniseerimise plaani kinnitamist valmis 1938. a. aprillis ka sõjaväe rahuaegse organisatsiooni muutmise

⁴⁵ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 24p–25.

⁴⁶ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 25p.

⁴⁷ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 27p–28.

⁴⁸ ERA, f. 988, n. 1, s. 1, l. 19–21.

⁴⁹ ERA, f. 988, n. 1, s. 3, l. 7–12; 988, n. 1, s. 1, l. 31–32.

⁵⁰ ERA, f. 988, n. 1, s. 3, l. 22–31.

⁵¹ ERA, f. 495, n. 12, s. 430, l. 13, Kaitseväge staabi V osakonna 1937. a. töökava; f. 495, n. 12, s. 464, l. 9, Sõjaväge staabi 1938. a. töökava.

⁵² ERA, f. 988, n. 1, s. 3, l. 48–63; Riigi Teataja 1936, 15, art. 116.

kava. Riigikaitse Nõukogus seda ei arutatud, kava jäi seisma. Kindral Laidoner andis heakskiidu uue organisatsiooni töösse rakendamisele pärast kavas arvestatud relvastuse tellimist, 1939. a. märtsis. Olukorra muutumise tõttu 1939. a. sügisel töötati aga 1940. a. kevadeks välja uus kava, mida ei jõutud enne okupatsiooni ellu viia.⁵³

Kokkuvõttes selgitasid Riigikaitse Nõukogu protokollid Eesti riigijuhtide ja kaitseväge juhtide nägemust riigikaitse süsteemist. Ainult nõukogu materjalides on kättesaadavad kaitseväge ümberkorraldamise kavad aastatest 1933–1935. Kindral Laidoneri nägemus “väiksest sõjaväest” jäi ka nõukogus vaid üldkavandiks, mis tähendas väiksemat algul mobiliseeritavat kontingenti ja järk-järgult teostatavat mobilisatsiooni. Silmatorkav on Laidoneri pessimism Eesti majandusliku kandejõu suhtes olukorras, kui edasine areng polnud selge. Paljud riigitegelased (J. Tõnisson) ja kindralid (J. Tõrvand, J. Roska) pidasid kaitseväge koosseisu vähendamist aga õigustatult ohtlikuks ning lubamatuks. Reaalselt jõuti nõukogus kavandatud organisatsioonilistest muudatustest teostada vähe, järk-järgult toimus üleminek mobilisatsioonilt sõjaväeosade territoriaalse komplekteerimise põhimõttele.

Riigikaitse moderniseerimine

Eesti kaitsevägei elas peaaegu 10 aastat Vabadussõja-aegsetest laskemoona ja varustuse tagavaradest. Kaitseväge relvastuse, sõjavarustuse ja laskemoonatagavarade täiendamist ning uuendamist piiras kaitse-eelarve maht. 1928/1929. – 1930/1931. aastal oli kaitse-eel-

arve u. 18,5–19 miljoni krooni ringis (19–20% riigieelarvest).⁵⁴ 1930. a. Eestisse jõudnud ülemaailmne majanduskriis sundis 1931/1932. majandusaastast alates kaitsekulutusi kärpima. Eelarve saavutas madalseisu 1933/1934. majandusaastal – 12,3 miljonit krooni. Kaitseväge jooksvaid ülalpidamiskulusid hinnati samal ajal 13 miljonile. 1928. a. alustatud lennuväe uuendamine peatati 1934. a.⁵⁵ Eesti krooni sunnitud devalveerimine 35% võrra 1933. a. juunis lõi eeldused Eesti majanduse paranemiseks, kuid suurendas välishangete kulusid.

Riigikaitse Nõukogu mitmel istungil 1933. a. kaaluti riigikaitse finantseerimise ja uue relvastuse hankimise küsimusi. 10.–11. aprillil otsustati rahuaegse koosseisu kärpimise ja ülalpidamiskulude vähendamisega säästa summasid relvastuse ja varustuse hankimiseks. Peeti vajalikuks soetada kaitsevägele uuemaid relvi ja võitlusvahendeid vähemalt nende tundmaõppimiseks ja katsetamiseks Eesti oludes. 6. juuli istungil peeti vajalikuks eraldada riigikaitsele 15–16 miljonit krooni, sh. 3 miljonit uue relvastuse hankimiseks. Tankitõrjerelvade hankimise vajadust rõhutati 12. juunil ja 5. juulil. Nõukogu soovis võimalikult palju ehitada ja valmistada kodumaal.⁵⁶

1933. a. arutati nõukogu istungitel korralduslikult miiniristlejate müüki ja uute laevade ostu. Kahe allveelaeva ja nende relvastuse ja varustuse ost Inglismaalt neelas 1934–1939 põhiosa kaitse-eelarve relvastuse hangeteks määratud vahenditest.⁵⁷ Selle tõttu jäid maa- ja lennuväe vajadused mitmeks aastaks tagaplaanile.

Pärast Pätsi ja Laidoneri riigipööret toimus Riigikaitse Nõukogu istung 16. aprillil 1934. See oli esimene istung, kus käsitleti

⁵³ ERA, f. 495, n. 12, s. 430, l. 13. Kaitseväge Staabi V osakonna 1937. a. töökava; f. 495, n. 12, s. 468, Sõjavägede Staabi V osakond. Sõjaväe rahuaegse organisatsiooni muutmise kava. 1938. a.; f. 495, n. 12, s. 477, l. 1, Aruanne Sõjavägede Staabi 1938. a. töökava kohta.

⁵⁴ Vt. Sõja ja rahu vahel. I kd., lk. 441.

⁵⁵ ERA, f. 2553, n. 1, s. 12, l. 3, 126–127; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika..., lk. 237–241; A. Pajur. Kaitseministrina..., lk. 119–127; Vt. T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. – Sõja ja rahu vahel. I kd. Tallinn, 2004, lk. 227.

⁵⁶ ERA, f. 988, n. 1, s. 1, l. 9–12, 14–14p, 17–18; f. 988, n. 1, s. 2, l. 4p, 7p–9, 14p, 20–21p, 23.

⁵⁷ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 9p–15p, 39p–48p; f. 498, n. 17, s. 10, l. 3–14; Riigi Teataja 1934, nr. 1, lk. 3; R. Kokk. Eesti merejõudude allveelaevad ja allveelaevnikud, 2006, lk. 23–31.

Eesti riigikaitse moderniseerimist tervikuna, päevakorras oli põhimõtete ülesseadmine Eesti kaitsejõudude relvastuse, tehnilise varustuse ning organisatsiooni arendamiseks tulevikus. Kaitseväge staabi uus ülem kindralmajor N. Reek esitas ettekande Eesti riigikaitse probleemidest ja sõjalis-poliitilisest olukorrast, sõjapidamise arengusuundadest. Ta andis ülevaate ka Nõukogude Vene relvajõudude arengust ning Eesti kaitseväge relvastuse ja sõjatagavarade seisust.⁵⁸

Eesti riigikaitse olulisemateks probleemideks loeti järgnevad vajadused:

- moderniseerida kasutusel olevaid relvi, mis pärinevad maailmasõja ajajärgust;
- teostada tagavarade amortisatsiooni, eriti laskemoona värskendamist;
- muretseda moodsa tehnika tasemel uusi võitlusabinõusid ja võitlusvahendeid;
- luua sõjaväe süsteem, mis oleks rajatud viimase suure sõja kogemustele ja mis võimaldaks riigikaitset uuemate võitlusabinõude ning võitlusviisidega.⁵⁹

Reegi ettekandest selgus, et kaitseväel oli 62 miljonit padrunit, kuid neist 30 miljonit vajasisid ümberlaadimist. Viimase 10 aastaga oli kulutatud 40 miljonit padrunit, kuid juurde muretsesid vaid 4 miljonit. Vajalikuks peeti 4–5-nädalaseks sõjaks 120 miljonit padrunit. Suurtükiväe laskemoona küll jätkus, kuid see oli sellises seisukorras, et mõnest kaliibrist ei juletud enam lasta. Arvati, et 30–40% suurtükkidest võib sõja algul puruneda, kui laskemoona kvaliteeti ei parandata. Suur hulk gaasitorbikuid oli peagi amortiseerumas, vajati 40 000 uut torbikut. Maaväel puudusid moodsad tankid, tanketid, tankitõrjerelvad, miinipildujad ning väljaõppes oldi maha jäänud. Ka õhukaitse polnud moodsaid relvi.⁶⁰

Olukorra parandamiseks ettenähtud kaitseväge moderniseerimise kava pidi realiseeritama kolmes etapis:⁶¹

- I luua võimalused kaitseväge väljaõpetamiseks moodsa sõjaväe väljaõppe ja taktika nõuete kohaselt;
- II piirikatte tugevdamine, et ta suudaks tehniliselt võidelda vastasega, s. t. katteosi tuli varustada modernvõitlusvahenditega motoriseeritud üksuste vastu võitlemiseks;
- III kogu kaitseväge moderniseerimine.

Eraldi märgiti ära, et on vaja tugevdada õhukaitset ja õhujõude ning seada korda laske-moon. Kaitseväge uuendamist ja moderniseerimist raskendas see, et Eestil praktiliselt puudus sõjatööstus. Laidoner ja Reek arvasid, et osa ettenähtud töid võiks teha kodumaal, kui investeerida Arsenali raha. Laidoneri andmetel vajas kaitseväge moderniseerimiseks kokku u. 72 miljonit krooni, sellest 52 miljonit välisvaluutas. Kõigi vajaduste rahuldamine oli aga võimatu ning kõigepealt oli vaja majandusministril selgitada, kui palju on võimalik anda kaitsevägele korralist ja erakorralist krediiti.⁶²

Järgmisel nõukogu istungil 23. aprillil 1934 olidki päevakorras riigikaitse täiendamiseks vajaliku krediidi saamise võimalused. Majandusminister K. Selteri ettekande järgi olid lähematel aastatel riigikaitse iga-aastase krediidi võimalused 14 miljonit krooni, sellest 1,5 miljonit deviisides. Selteri arvates tuli kaitseministeeriumi eelarvet dešaržeerida, s. t. viia osa kulusid teiste ministeeriumide alla. Ta nägi võimalust suurendada kaitseministeeriumi järgmise aasta eelarvet 1 miljoni krooni võrra (14 miljonini) käibemaksu rakendamise, haridus-sotsiaalministeeriumi eelarve vähendamise ja siselaenu arvel. Laidoner pidas sellist pakkumist väga napiks, ta luges heaks krediidiks 15 miljonit, kuid pidas hädavajalikuks eraldada 14–14,5 miljonit krooni, sellest 2–2,5 miljonit deviisides. Ühtlasi nõudis Laidoner Kaitseliidule krediiti 650 000 kr. senise 500 000 asemel. Riigivanem Päts pidas vajalikuks suurendada ka ohvitseride palka

⁵⁸ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 48p–53; f. 988, n. 1, s. 1, l. 27–27p.

⁵⁹ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 49–49p.

⁶⁰ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 52p–53.

⁶¹ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 53p.

⁶² ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 53p–54p; f. 988, n. 1, s. 1, l. 27–27p.

ning panna osa sõjalist ettevalmistust haridusministeeriumi peale. Lõppotsusesse jäeti Laidoneri nõutud arvud riigikaitse krediidi osas (14–14,5 miljonit) ning teised nõuded. Kaitsevägede staap pidi seda arvestades töötama välja kaitsejõudude relvastuse täiendamise ja moderniseerimise ning kaitsejõudude organiseerimise kava.⁶³

Majandusministri pakkumist tuleb pidada ettevaatlikuks, sest juba 1934/1935. eelarveaastast kaitseministeeriumi eelarve kasvas. 15. märtsil Riigikogus vastuvõetud eelarves (66,37 miljonit kr.) nähti ette assigneeringud kaitseministeeriumile kokku 15,37 miljonit krooni, sealhulgas 2,71 miljonit erakorralisi kulusid (sellest allveelaevade muretsemiseks 2,29 miljonit krooni, mis oli saadud miiniristlejate müügist). Veebruaris-märtsis 1935 eraldati kahe lisaelarvega kaitseministeeriumile veel 1,31 miljonit krooni (sh. 765 100 erakorralisteks kuludeks). 1935/1936. eelarveaastal assigneeringud veidi vähenesid, koos lisaelarvetega eraldati 15,7 miljonit (vähenesid just erakorralised kulud).⁶⁴ 1936/1937. eelarveaastast algas riigieelarve ja ühtlasi kaitse-eelarve püsiv kasv. Eelarve erakorralistest kuludest (investeeringutest) eraldati siis riigikaitsele ligi veerand. Haridus- ja sotsiaalministeeriumi kulude osakaal riigieelarves 1934–38 küll ei vähenenud.

Nõukogu otsuse kohaselt kaeti osa riigikaitse kulusid tõesti ühe teise ministeeriumi arvel. Teedeministeeriumi eelarvest finantseeriti 1936–39 sõjaväe hoonete kapitaalremonti ja ehitati ka uusi hooneid ja kindlustisi.⁶⁵

Nõukogu nõudmise tõttu valmistada rohkem relvastust kodumaal jäid aga mitmed hädavajalikud relvad kaitsevälde õigeaegselt saamata. 1936. a. novembris loobuti Saksamaalt

tankitõrjepüsside suuremast ostust, neid hakati valmistama Arsenalis. Samuti toimiti Soome miinipildujatega, ning 1939. a. sügisel oli kaitsevälde neid relvi tühine hulk.⁶⁶

1935. aasta 27. märtsil riigivanema antud seadusega loodi 1. aprillil majandusministeeriumi juurde Rahvamajanduse Elustamise Fond. Valitsuse eesmärk oli sekkuda uue majanduspoliitika kohaselt aktiivsemalt majandusellu. Fondist pidi finantseeritama uute ettevõtete ehitamist, riiklikke investeringuid, töömahu suurendamiseks vajalike riiklike tööde ja algatuste teostamist. Fondi pidi eraldatama raha riigieelarvest ning sinna pidi laekuma tööstus- ja kaubandusettevõtelt võetav ajutine käibemaks. Fondi tegevusaluste laienemisel eelarvet suurendati ja 1936/1937. aastal tõusis see juba 9,1 miljonile. Fondi hakati juba 1935. aastast ära kasutama riigikaitse huvides, kokku eraldati selle kaudu 1935–38 riigikaitsele 3,89 miljonit krooni. Näiteks telliti fondist 1935. a. eraldatud rahadest 1936. a. õhutõrjekahureid Saksamaalt.⁶⁷

Riigikaitse moderniseerimise plaan

1936. a. juulis tõstis kaitsevägede ülemjuhataja kindralleitnant J. Laidoner üles vajaduse eraldada kaitsevälde relvastuseks ja ehitusteks raha väljaspool iga-aastast eelarvet. 22. oktoobril 1936 Riigikaitse Nõukogule esitatud informatsioonis kaitseväe seisukorrast soovis Laidoner relvastusprogrammi täitmiseks saada erakorraliselt lisaks kaitseväe tavalise aastaeelarve summa (s. t. u. 15–17 miljonit kr.). Sellega lootis ta kõrvaldada suuremad puudused materjalosas, eriti tankitõrjerelvade ja lennukiväe alal.⁶⁸ 12. jaanuaril 1937 esitas

⁶³ ERA, f. 988, n. 1, s. 2, l. 57p–62; f. 988, n. 1, s. 1., l. 29–29p.

⁶⁴ Vt. Sõja ja rahu vahel. I kd. Lisa 5, lk. 441.

⁶⁵ ERA, f. 2553, n. 1, s. 17, l. 3p–6, 10–11; f. 2553, n. 1, s. 25, l. 1–1p, 16–17; f. 507, n. 1, s. 40, l. 2–2p, 28p, Sõjamineisteeriumi Nõukogu koosolekute protokollid 1937–38.

⁶⁶ ERA, f. 498, n. 13, s. 505, l. 88–90, 108; T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus..., lk. 237–239.

⁶⁷ ERA, f. 498, n. 13, s. 459, l. 34, 254, 447; Riigi Teataja 1935, nr. 32, art. 269, Rahvamajanduse elustamise fondi seadus; M. Pihlamägi. Eesti industrialiseerimine 1870–1940. Tallinn, 1999, lk. 126–127; A. M. Kõll, J. Valge. Economic nationalism and industrial growth. State and industry in Estonia 1934–39. – Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia. Nr 19. Stockholm, 1998, lk. 60–61, 69, 77, 91, 204–209.

⁶⁸ ERA, f. 2553, n. 1, s. 11, l. 93–96, 103–108.

kindralleitnant Laidoner riigivanem K. Pätsile pikema ettekande riigikaitse seisukorral. ⁶⁹ Selles märkis ta, et sõjaväe varustuses on võrdlemisi suured puudused ja olukorra parandamiseks oleks vajalik kulutada 140 miljonit krooni. Kuna sellise summa leidmine oli Eesti oludes äärmiselt raske, esitas Laidoner riigi majanduslikku kandejõudu arvestava miinimumprogrammi. Väljaspool iga-aastaseid eelarveid tuli kulutada riigikaitsele umbes 5 aasta jooksul ca 35 miljonit krooni. Järgnevalt töötas sõjavägede staabi I osakond välja kava sõjaväele relvastuse ja varustuse muresemiseks krediidi eest. 30. oktoobril 1937 ülemjuhatajale esitatud kavas oli üldsumma 25 miljonit krooni, kuid Laidoner suurendas novembris summat 3 miljoni võrra. Krediidid tuli määrata Rahvamajanduse Elustamise Fondi. 1937. a märtsis oli fondi seadust muudetud, sinna kanti ka sõjavarustuse müügist saadud raha, mida kulutati riigikaitse huvides. ⁷⁰

Nimelt suur relvastuse ja sõjavarustuse müük kodusõjas olevasse Hispaaniasse 1936–1939 (kokku u. 17 miljoni krooni eest) andis võimaluse uue relvastuse ja varustuse kiiremaks hankimiseks ning olemasoleva uuendamiseks väljaspool riigieelarvet. ⁷¹ 31. märtsil 1937 kanti eelarveaastal kasutamata jäänud summa 7,725 miljonit krooni Rahvamajanduse Elustamise Fondi. Selle summa kasutamiseks koostati üksikasjalik kava. Enamik pidi minema relvarvarustuse muresemiseks, kuid raha määrati ka Sõjamuuseumile ja sõjaväe tiisikusehaigete sanatooriumile. Saadud raha eest telliti juba ka relvastust, nt. püstolkuulipildujaid ja püstoleid. 1938. aastaks saadud 12 miljonist kroonist läks 4 miljonit krediidi uuendamiseks ja 8 miljonit arvestati riigikaitse vahendite täiendamise ja ehituste plaani. Seega vähenes 1937. a. kalkuleeritud

krediidi üldsumma 36 miljonilt 28 miljonile kroonile. ⁷²

1937. a. välja töötatud riigikaitse moderniseerimise plaani, üldsummas 28 miljonit krooni eest, esitas sõjavägede ülemjuhataja 14. detsembril riigihoidjale. ⁷³ K. Päts saatis plaani läbivaatamiseks Riigikaitse Nõukogusse, istung toimus 27. jaanuaril 1938. Põhjaliku ettekande riigikaitse olukorrast ja moderniseerimise plaanist esitas kindralleitnant J. Laidoner. Ettekande algul märkis ta, et rahvusvahelise olukorra areng näitab, et “need, kes tahavad edasi elada iseseisvat riiklikku elu, peavad mõtlema tõsiselt oma riigikaitse ajakohasele korraldamisele”. Kindral tõi ka välja kõik puudused relvastuse ja varustuse osas. Laidoner märkis, et kõigi sõjaväe vajaduste rahuldamiseks oleks vaja 200 miljonit krooni, kuid tema arvestas 120 miljoni krooni vajadusega. Kuid riigi kandejõudu arvestades kalkuleeriti minimaalvajadused ja saadi 36 miljonit krooni. Laidoneri järgi olid plaani sisse võetud ainult need alad, mis kõige teravamini mõjustasid riigikaitse valmidust ja sõjaväe võitlusvõimet. Kuna 11 miljonit oli saadud vana relvastuse ja varustuse müügist, oli programmi täitmiseks juurde vaja 28–30 miljonit krooni. Sõjavarustuse välistellimused jaotati esialgu võrdselt Inglismaa ja Saksamaa vahel (kummastki u. 12 miljoni kr. eest) ning 8 miljonit krooni jäeti kodumaale. Kulud pidi jaotatama 5–6 aasta peale, umbes 5 miljonit krooni aastas eelarveväliselt. ⁷⁴

Majandusminister K. Selter leidis, et sõjaväe eelarve tuleks eriprogrammi täitmise jooksul hoida minimaalsetes piirides. Ta märkis, et välisvaluuta (deviiside) vajadus võib tingida välislaenu tegemist. Samas teatas ta, et deviiside küsimuses on Saksamaa järele andnud ja leppinud 50% asemel 15–20% deviisides tellimuste summast. Selter pidas üldjoontes moderniseerimise kava riigi ma-

⁶⁹ ERA, f. 2553, n. 1, s. 11, l. 103–108; Sõja ja rahu vahel. I kd. Dokument 12, lk. 486–488.

⁷⁰ ERA, f. 2553, n. 1, s. 2, l. 144–145, 169–170, Sõjavägede Ülemjuhataja päevaraamat 1934–1938; Riigi Teataja 1937, nr. 26, lk. 506.

⁷¹ T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus..., lk. 231–232; T. Nõmm. Eesti suurtükivägi 1918–1940. Relvastus ja ülesehitus. – Laidoneri Muuseumi aastaraamat. 4. 2004, lk. 154–159.

⁷² ERA, f. 498, n. 17, s. 17, l. 419, 435, 439; f. 988, n. 1, s. 3, l. 157.

⁷³ ERA, f. 495, n. 1, s. 85, l. 2–52, Riigikaitse moderniseerimise plaan.

⁷⁴ ERA, f. 988, n. 1, s. 3, l. 64–78.

jandusliku kandejõu mõttes teostatavaks 5–7 aasta jooksul. Laidoner esitas Selteri palvel veel andmed sõjavarustuse müügist saadud 11,3 miljoni krooni kulutamisest. Laidoneri arvates pidid riigieelarve kaitsekulutused tõusma võrdväärselt riigieelarvega. Ta rõhutas ka, et kuna riigikaitse moderniseerimise plaan on kõige suurem riigikaitsealine saladus, siis ei tohiks seda Riigikogule ette kanda, vaid sõjaminister koos majandusministriga koostaksid üldsõnalise seaduseelnõu. Moderniseerimise plaan kiideti ilma sisulise diskussioonita heaks.⁷⁵

Laidoneri ülevaatest on näha, et enamik müügist saadud summast seisis veel kasutamata, lepinguid polnud sõlmitud. Riigikontrolör Soonpää mälestuste järgi ei tahtnud Laidoner 1937. a. enne tellimusi anda, kui on selge, kui palju raha antakse ning missugune kogu programm saab olema.⁷⁶

Selteri väide, et sakslased loobusid relvastuse ostusummast 50% välisvaluutas nõudmast, oli põhimõtteliselt õige. 24.–27. jaanuaril 1938 pidas Saksamaa Riigitööstuste Grupi (*Reichsgruppe Industrie*) esindaja hr. Eltze Tallinnas läbirääkimisi Eesti majandusministeeriumiga. Ehkki kokkulepe saavutati, kirjutati vastav leping alla alles juunis. Selle põhjal tuli maksta 50% tellimuse summast kliiringuga Saksa markades, 15% Inglise naelades ning 35% Eesti põlevkiviõli tarnetega. Tellimuste üldsumma oli arvestatud kuni 9 miljoni riigimarka. Tegemist oli Saksamaa vastutulekuga, sest Neliaastaku (*Vierjahresplan*, mida juhtis H. Göring) asutis nõudis välisriikidelt relvastuse eest tasumist 100% välisvaluutas. Eestil oli aga samal ajal kaubavahetuses Saksamaaga tekkinud aktiiva riigimarkades 5 miljoni krooni väärtuses.⁷⁷

Riigikaitse moderniseerimise plaani täitmiseks krediidi määramise seaduse eelnõu läbivaatamine toimus juba järgmisel istungil

14. veebruaril 1938. Majandusministeeriumi poolt oli välja pakutud kaks varianti: I – era- korralise krediidi määramine (üldsumma 28 miljoni ja summad igaks eelarveaastaks)⁷⁸ ja II – jätta presidendile õigus määrata Rahva- majanduse Elustamise Fondi 10 aasta jooksul mõnda liiki tulusid (osa tulumaksust) ning fondi arvel toimuks riigikaitse vahendite täiendamine. Selleks tuli fondi seadust täiendada.⁷⁹ Sõjaväejuhid ja ka majandusminister K. Selter pidasid paremaks II varianti, kuna sellega jäid riigikaitseks eraldatava krediidi summad avalikkuse eest saladusse. Ka K. Päts asus toetama II varianti, kuid pidas sel juhul õigeks fondi nime muuta Riigi Tuleviku Kindlustamise Fondiks. Seega oli valik tehtud, sest vaid üks esineja, riigikontrolör Soonberg leidis II variandis vormilisi puudusi.⁸⁰

11. aprillil 1938 antud riigihoidja dekreediga asutati 20. aprillil Riigikaitse Fond. Seaduses olid ära toodud ka riigieelarve korras fondi antavad iga-aastased summad alates 1937/1938. a. eelarve krediidist kuni 1947/1948. aastani, kokku 28 miljoni krooni. Kõik summad tuli välja maksta 1943/1944. eelarveaasta lõpuks ja selleks lubati valitsusel teha fondi arvel laene kuni 12 miljoni krooni ulatuses.⁸¹ Seega, hoolimata sõjaväejuhtide soovist ei jäetud riigikaitse moderniseerimiseks määratud summasid saladusse.

Riigikaitse moderniseerimise finantseerimine oli nõukogus uuesti arutusel 2. mail 1938, kui päevakorras olid: Riigikaitse Fondi tulude ja kulude eelarve kava ning fondi arvel riigikaitse vahendite täiendamise ja ehituste teostamise kava. Kindralleitnant J. Laidoner selgitas, et majandusministri nõudel tuleb varem kalkuleeritud krediidisummat, 28 miljoni krooni, vähendada ühe miljoni võrra. Välja pakutud kolmest variandist otsustati II variandi kasuks, mis nägi ette sõjamuuseumi ehitamist (summa 600 000 kr.), kuid loobu-

⁷⁵ ERA, f. 988, n. 1, s. 3. l. 78–81; 988, n. 1, s. 1, l. 36.

⁷⁶ Teenides isamaad. Riigikontrolör Karl Soonpää päevik 1939–1940. – Akadeemia 1990, nr. 8, lk. 1674.

⁷⁷ ERA, f. 957, n. 14, s. 497, l. 3–4, 9, 11, 42–43, 63.

⁷⁸ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 70, 76.

⁷⁹ ERA, f. 988, n. 1, s. 6. l. 72–73.

⁸⁰ ERA, f. 988, n. 1, s. 3. l. 83–92.

⁸¹ Riigi Teataja 1938, nr. 39, art. 354, lk. 1333–1334, Riigikaitse fondi seadus.

mist ühest kiirmootorpaadist ja õhukaitse summa vähendamist. Samas pooldati Arsenalile summade eraldamist Rahvamajanduse Elustamise Fondist ja üks kiirmootorpaat pidi ehitatama rahva annetustest.⁸² Ehkki kasvava sõjaohu tõttu tundub sõjamuuseumi ehitamine ebaotstarbekana, peeti seda noorsoo kasvatamiseks vajalikuks.

4. mail 1938 kinnitas president K. Päts Riigikaitse Fondi arvel riigikaitse vahendite täiendamise ja riigikaitse ehituste teostamise kava. Riigikaitse Fondist nähti ette kulutada kava teostamiseks kuue aasta jooksul, 1938/1939.–1943/1944. eelarveaastatel kokku 37,9 miljonit krooni. 12. mail kanti Rahvamajanduse Elustamise Fondist 9,926 miljonit krooni üle Riigikaitse Fondi. 1938. a. novembris ja 1939. a. mais muudeti Riigikaitse Fondi väljamaksude teostamise plaani: suurendati väljamakseid aastatel 1939–1941 hilisemate maksete arvel.⁸³

1937/1938. eelarveaastal saadi ja kulutati Rahvamajanduse Elustamise Fondist riigikaitse vajaduste rahuldamiseks 1 724 634 krooni. 1938/1939. a. kulutati Riigikaitse Fondist relvastuse ja sõjatehnika ostuks ning ehitus- ja kindlustustöödeks 6 636 399 krooni ja 1939/1940. a. 8 367 688 krooni.⁸⁴ Rahvusvahelise olukorra teravnemine pärast Tšehhoslovakkia hävingut sundis kindral Laidoneri pöörduma 25. märtsil 1939 valitsuse poole nõudega kiirendada riigikaitse täiendamist. Kindral soovis hädavajalike relvade ja varustuse juurdehankimiseks kiiresti juurde 9 miljonit krooni, kuid majandusminister L. Sepp ei leidnud selleks majanduslikke võimalusi. Küll lubas ta anda raha Arsenalile materjalide tagavara hankimiseks. 20. aprillil eraldas valitsus Arsenalile selleks otstarbeks 2,94 miljonit krooni.⁸⁵

Riigikaitsevahendite täiendamise ja riigikaitse ehitiste teostamise kava oli nõukogus

viimast korda arutusel 25. mail 1939. Kuna 1939. a. algul oli Eestil õnnestunud ära müüa oma vanad 114 mm inglise haubitsad koos laskemoonaga, tuli kava täiendada. Saadud 4,327 miljonist kroonist läks enamik uute 105 mm haubitsate ja laskemoona muretsemiseks Saksamaalt. Riigivolikogu esimees J. Uluots tundis ainult muret uute relvade pika, ligi kaheaastase tarneaaja ning 50% sissemakse pärast. Laidoner märkis, et pole midagi parata, kõigil vabrikutel on tellimisi mitmeks aastaks ette.⁸⁶

Sõjaminister kindralleitnant P. Lill esitas istungil ka informatsiooni riigikaitsevahendite täiendamise ja riigikaitse ehitiste teostamise kavas ettenähtud tellimiste ja tööde täitmise kohta, kindral Laidoner sõjaväe relvastuse seisukorra ning vajaduste kohta. Suurem osa tellimusi oli ära antud, kuid kätte saadud väike osa. Kokkuvõtvalt märkis Laidoner, et kiidelda siiski ei saa. Sõjavarustuse seisust teatas ta: “Praegu on meil ½ vajalikust miinimumist, s. o. 150 miljoni krooni eest. Kavade läbiviimisel saame kätte 2/3 minimaal vajadustest.” Miinimumvajadusest, 300 miljonit, pidi siis jääma puudu varustust 100 miljoni krooni eest.⁸⁷

Tösis arutelu polnud. Ainult J. Uluots soovitas rohkem varustust valmistada kodumaal ning kiiresti muretseda juurde õhutõrjesuurtükke. Ta tundis ka huvi idapiiriäärsete kindlustuste vastu. Laidoner kinnitas, et Arsenal on mitu korda võimsam kui kolm aastat tagasi. Kindlustustööde alal pidi kindral tunnistama, et 20 aasta jooksul ei ole midagi tehtud. “Tööd on praegu käimas, aga 750 000 krooniga ei saa ju kuigi palju, sest tugevate kindlustuste hinnaks loetakse 1 miljon krooni kilomeeter.”⁸⁸ Kahjuks ei pakkunud valitsuse liikmed abi kindlustustööde kiirendamiseks ja keegi ei tulnud mõttele vabatahtlike kaasamiseks töödele, nagu tehti Soomes 1939. a. suvel.

⁸² ERA, f. 988, n. 1, s. 3, l. 156–162; f. 498, n. 17, s. 23, l. 13–13p.

⁸³ ERA, f. 988, n. 1, s. 1, l. 36–37p; f. 988, n. 1, s. 5, l. 1–8; f. 498, n. 17, s. 23, l. 29, 34–35, 144–146.

⁸⁴ ERA, f. 498, n. 17, s. 24, l. 43, 144; f. 498, n. 17, s. 22, l. 3, 139; f. 498, n. 17, s. 25, l. 8p–9, 53p–54.

⁸⁵ ERA, f. 498, n. 13, s. 134, l. 94–97, 125; f. 498, n. 14, s. 564, l. 98.

⁸⁶ ERA, f. 988, n. 1, s. 3, l. 183–187.

⁸⁷ ERA, f. 988, n. 1, s. 3, l. 187–191.

⁸⁸ ERA, f. 988, n. 1, s. 3, l. 191–192.

Täpsustuseks, 1939. a. augustis-septembris läbiviidud inventuuriga saadi sõjaväes, sõjaministeeriumis ja Kaitseliidus olemasoleva varustuse ja ehituste koguväärtuseks ligi 120 miljonit krooni. Mobilisatsiooniks ja moderniseerimiseks oli sõjaväel ja Kaitseliidul sõja-aegsete koosseisude või kavade järgi puudu varustust 232 miljoni krooni eest. Sealjuures oli ära tellitud või sõlmitud lepingud varustuse hankimiseks 30 miljoni krooni eest. Puudujäägist tuli maha arvata kodumaalt rekvisitsiooni korras hangitav varustus kokku 25 miljoni krooni eest, sõjaväe ehitustest ja piirikindlustustest 11 miljonit krooni. Kokkuvõttes oli vaja tagavaraks juurde soetada varustust veel u. 166 miljoni krooni eest.⁸⁹ Nagu näha, erinesid Laidoneri poolt ette kantud arvud nendest.

Uue relvastuse hankimisega jäadi hiljaks, 1939. a. sügiseks saadi kätte vaid väike osa tellitud relvastusest ja tehnikast (460 püstolkuulipildujat, 40 tankitõrjekahurit, 9 õhutõrjekahurit, 10 miinipildujat, mitmesugust laskemoona, sidevahendeid ja osa autosid). Laidoner õigustas end 1939. a. oktoobris väitega, et “Riigikaitse Fondi seadus” jäi majandusministeeriumi seisma ja seetõttu seisid ka tellimised.⁹⁰

Ka piirikindlustustööde alustamisega venitati liigselt. Ehkki juba 1937. a. olid ettevalmistused piirikindlustustöödeks tehtud vähemalt Narva jõe ääres, alustati seal kindlustuste rajamist alles 1939. a. suvel. Petserimaal alustati 1939. a. mais alles luuret ja ettevalmistustöid. Esialgne kava 750 000 krooni kulutamiseks oli olemas aga 1937. a. oktoobris.⁹¹

Riigikaitse Fondi finantseerimiseks lubati 8. mail 1939 vastu võetud “Riigikaitsemaksu seadusega” valitsusel suurendada maksumäärasid kuni 10%. 1. juunil valitsus seda tegigi.⁹² Riigikaitse Nõukogus neid küsimusi enam ei arutatud.

Ka pärast Teise maailmasõja algust, kui tekkis probleeme osa tellitud sõjavarustuse kättesaamisega, enam Riigikaitse Nõukogu kokku ei kutsutud. Riigikaitse Nõukogu tegevust ametlikult ei lõpetatud, kuid pärast 2. oktoobrit 1939 nõukogu istungeid enam ei toimunud.

Võrdlusi Riigikoguga 1938–1939

1938. aasta 21. aprillist alustas tööd uus Riigikogu ja võib öelda, et sellest ajast vähenes Riigikaitse Nõukogu tähtsus. Välispoliitika, aga ka riigikaitse küsimusi arutati nüüd Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni istungitel, olulisemaid küsimusi aga ühisistungitel Riiginõukogu välis- ja riigikaitsekomisjoniga. Kindral Laidoner valiti viimase komisjoni esimeheks.⁹³ Võrreldes nõukogu istungite protokolle nende komisjonide istungite protokollidega, on viimased isegi huvitavamad, sest arutelu oli vabam. Samas ei protokollitud ka seal suuremaid saladusi ning pärast baasidelepingu sõlmimist lõpetati välispoliitikat ja riigikaitset käsitlenud sõnavõttude protokollimine.

Riigivolikogu ja Riiginõukogu välis- ja riigikaitse komisjonide ühistel koosolekutel 14. ja 20. oktoobril 1938 arutati Tšehhoslovakkia kriisi ja ka Eesti riigikaitse probleeme, tagavarade hankimist. Riigikaitse moderniseerimise küsimusi käsitleti pikemalt Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni 8. novembri koosolekul ning Riiginõukogu majanduskomisjoni ja välis- ja riigikaitsekomisjoni ühisel istungil 11. novembril 1938. Sõjavarustuse soetamiseks taheti ära kasutada kaubavahetuses Saksamaaga tekkinud positiivset kliiringusaldot. Raha pidi võetama Riigikaitse Fondist.⁹⁴

Riigikaitse küsimused kerkisid teravalt esile ka Riigivolikogu ja Riiginõukogu välis-

⁸⁹ ERA, f. 495, n. 12, s. 483, l. 9–10; vt. ka U. Salo. Eesti kaitseväge valmisolek sõjaks..., lk. 191, lisa 27.

⁹⁰ Teenides isamaad. Riigikontrolör Karl Soonpää päevik 1939–1940. – Akadeemia 1990, nr. 8, lk. 1673.

⁹¹ ERA, f. 512, n. 1, s. 306, l. 67–69, 71–73; f. 612, n. 1, s. 333, l. 284–285.

⁹² ERA, f. 498, n. 17, s. 23. l. 199–200; Riigi Teataja 1939, nr. 40, art. 316; nr. 49, art. 395.

⁹³ Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokollid ajaloosallikana. – Akadeemia 2005, nr. 9, lk. 2047–2049.

⁹⁴ Riiginõukogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokollid. – Akadeemia 2005, nr. 10, lk. 2293–2298, 2305–2313; nr. 11, lk. 2539–2542; 2006, nr. 4, lk. 926–937.

ja riigikaitse komisjonide ühisel koosolekul pärast Tšehhoslovakkia annekteerimist 13. aprillil 1939, Riigivolikogu komisjoni esimees A. Jürima lubas riigikaitseks raha juurde anda. Riigivolikogu vastava komisjoni koosolekul 19. juunil tõstis J. Tõnisson üles Saaremaa kindlustamise küsimuse.⁹⁵ Riigikaitse küsimusi käsitleti veel ka Riigivolikogu majanduskomisjonis.

Võrdlusi teiste riikidega

Riigikaitse Nõukoguga analoogsed nõuandvad organid olid tollal paljudes riikides. Samuti kasutati eelarvveliseid fonde kaitsejõudude ümberrelvastamiseks 1930. aastate lõpupoole teistes Läänemere-äärsetes riikides.

Lätis loodi 1. aprillil 1938 sõjaväe ümberrelvastamiseks Riigikaitse Fond, kuhu laekus raha vastavatest maksudest. Fondi arvel planeeriti tellida relvastust ja sõjavarustust kokku 76,4 miljoni lati (u. 55 miljonit Eesti krooni) ulatuses. Jaanuaris 1934 loodi Lennuväe Fond, kuhu rahva poolt annetati 5,5 miljonit latti. Raha saadi ka Hispaaniasse sõjavarustuse müügist.⁹⁶ Leedu armee reformimise plaanis, mis kinnitati 1935. a., nähti ette kulutada 7 aasta jooksul moderniseerimiseks 175 miljonit latti (u. 110 miljonit krooni) lisaks põhieelarvele. 1935. a. asutatud Relvafondi koguti 1939. aastani annetusi ligi 4 miljonit latti.⁹⁷

Poolas loodi 9. mail 1936 presidendile nõuandva organina Riiklik Kaitsekomitee (KOR), millesse kuulusid peale presidendi ja relvajõudude peainspektori 5 ministrit ning 3 hääleõiguseta kõrgemat sõjaväelast,

sh. peastaabi ülem. Relvajõudude moderniseerimise programmi koostamise ja elluviimisega tegeles aga 1936. aastast relvajõudude peainspektoraadile alluv relvastumise ja varustuse asjade komitee (KSUS). 1936. a. aprillis loodi Riigikaitse Fond (FON), kuhu laekusid ka rahva, asutuste ja ettevõtete annetused. 1936–1939 moodustasid sõjalised kulutused reaalselt üle kolmandiku (37–38%) riigieelarvest. Oluline abi oli Prantsusmaa poolt 1936. a. septembris antud laen, nelja aasta jooksul pidi eraldatama 2,6 miljardit franki (u. 550 miljonit zlotti). Relvajõudude moderniseerimiseks planeeriti kuue aasta jooksul (1936–1942) lisaks eelarvelistele vahenditele kulutada 4,76 miljardit zlotti (3,3 miljardit Eesti krooni).⁹⁸

Soomes valmis sarnaselt Eestiga riigikaitse arendamise kava 1938. a. algul ja kinnitati mais, selleks eraldati kogusummas 2710 miljonit marka (219,5 miljonit krooni). Kava pidi olema täielikult ellu viidud 1944. aastaks. Kaitsekulutuste osatähtsus üldeelarves tõusis 30%-ni.⁹⁹

Soomes oli Kaitsenõukogu presidendile nõuandva organina loodud 1924. aastal ning 1931. a. seda seadlust muudeti. Nõukogu liikmeteks olid viis kõrgemat sõjaväelast. Mannerheim muutis aga pärast Kaitseõukogu esimeheks saamist 1931. a. selle tähtsust, võttis samm-sammult võimu juurde. 1933. a. andis president Svinhufvud Mannerheimile õiguse anda sõjaväe juhatajale juhtnõore, mis puudutavad operatiivettevalmistusi sõja puhuks, samuti planeerimis- ja organisatsioonilisi töid. On öeldud, et marssali peakorter sündis juba aastal 1933.¹⁰⁰

⁹⁵ Riiginõukogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokollid. – Akadeemia 2005, nr. 12, lk. 2764–2766; 2006, nr. 1, lk. 255; O. Mamers. Häda võidetuile, lk. 64–66.

⁹⁶ LVVA, f. 1469, n. 1, s. 968, l. 246–247, 256–256p; E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Toronto, 1983, lk. 568–570.

⁹⁷ J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenes modernizacija. – Darbai ir dienos, 21.2000, lk. 157–158, 166.

⁹⁸ ERA, f. 495, n. 12, s. 190, l. 2, 21–32; f. 495, n. 12, s. 226, l. 371, 373; E. Kozłowski. Wojsko Polskie 1936–1939. Proby modernizacji i rozbudowy. Warszawa, 1974, lk. 27–37, 64–67, 77, 84. KOR – Komitet Obrony Rzeczypospolitej, KSUS – Komitet dla Spraw Uzbrojenia i Sprzętu, FON – Fundusz Obrony Narodowej.

⁹⁹ Talvisodan historia. 4. Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalat. Porvoo-Helsingi-Juva, 1979, lk. 241; G. Mannerheim. Mälestused. Stockholm, 1952, lk. 29–30.

¹⁰⁰ ERA, f. 988, n. 1, s. 6, l. 294–294p, Kaitsenõukogu seadlus, 1931. a.; K. Selén. C. G. E. Mannerheim ja hänen puolustusneuvostonsa 1931–1939. Helsingi, 1980; V. Meri. Soome marssal C. G. Mannerheim. Tallinn, 1997, lk. 255–256.

Üldhinnang

Üldjoontes võib Riigikaitse Nõukogu tegevuse jagada kolme perioodi:

- I Tõrvandi periood 1933–1934;
- II Laidoneri–Reegi periood 1934–1938;
- III Riigikogu periood 1938–1939.

Tõrvandi periood oli majanduskriisi lõpuaasta Eestis, kuid see oli Riigikaitse Nõukogu töös kõige sisukam ja diskussioonirohkem periood. Nõukogus arutati läbi hulk erinevaid teemasid ja pandi alus muudatustele Eesti kaitseväge organisatsioonis ja relvastuses.

Laidoneri–Reegi perioodil vähenes istungitel järk-järgult sisuline arutelu ning nõukogu hakati vähem kokku kutsuma, 1937. a. istungeid ei peetud. Organisatsiooni ja riigikaitse moderniseerimise kõrval pühendati 1936–1938 põhitähelepanu seadusandluse uuendamisele. Seadused püüti läbi arutada enne uue Riigikogu tööle hakkamist.

Pärast Riigikogu uuesti tööle hakkamist 1938. a. aprillist vähenes Riigikaitse Nõukogu tähtsus riigikaitse küsimuste lahendamisel, istungid muutusid veel formaalsemaks. Peale seadusaktide arutati lepinguid välisriikidega.

Riigikaitse Nõukogu võib pidada organiks, mis pidi ette valmistama totaalkaitset. Tuleb tunnistada, et ehkki eri ametkondade rakendamisega riigikaitse huvides tegeldi, ei suudetud kõiki kavu lõpuni viia.

Kaitseväge organisatsiooni ümberkorraldamise kohta leidub protokollides väga palju huvitavat materjali aastatest 1933–1935. Just selles küsimuses toimusid nõukogus väga põhjalikud arutelud ja diskussioonid. On näha, et ka poliitikud mõistsid riigikaitse tähtsust ega tegelnud nõukogus oma parteipoliitikaga või kokkuhoiu tagaajamisega. Kavandatust jäi küll palju hiljem ellu viimata, sest venis relvastuse ja varustuse uuendamine.

Riigikaitse moderniseerimise kohta leidub protokollides küll huvitavat infot, kuid mitte kõigest olulisest. Võib öelda, et riigikaitse moderniseerimise küsimuste arutamine jäi nõukogus pinnapealseks, diskussiooni ei tekkinud. Praktiselt ei käsitletud eraldi piirikindlustamise küsimust, milles oleks või-

nud kaasa lüüa ka teised ministeeriumid.

Üldjoontes püüti järgida riigikaitse moderniseerimisel 1934. a. aprillis nõukogus esitatud üldkava: kõigepealt hangiti uusi relvi väljaõppeks ja seejärel katteüksustele. Kogu kaitseväge moderniseerimiseni aga ei jõutud. Üks aeglustavaid tegureid oli nõukogus korduvalt avaldatud nõue: valmistada rohkem sõjavarustust kodumaal. Eesti sõjatööstuse võimsus oli veel väike ja uute toodete juurutamine võttis aega. Hankeid välismaalt venitas püüd saada moodsat relvastust soodsamatel tingimustel, kliiringuga makstes. Vajadused olid majanduslikest võimalustest alati suuremad. Tagantjärele tarkusena võib öelda, et riigikaitse moderniseerimise plaaniga oleks tulnud alustada vähemalt aasta varem, kuid 1937. a. nõukogu ei töötnud.

Suuri saladusi nõukogu protokollidest ei leia, neid ilmselt kirja ei pandud. Protokollides leidub infot Eesti–Soome salajasest merekaitsealasest koostööst. Allikana on Riigikaitse Nõukogu protokollid kahtlemata huvitav ja väärtuslik materjal, eriti 1933–1934 toimunud koosolekute protokollid, mis on käsikirjas ja seega sisult korrigeerimata. Nendest on kõige paremini näha poliitikute ja sõjaväejuhtide vaated riigikaitse arendamisele.

Urmas Salo

(1960)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo osakonna 2000, ajaloomagister 2005. Praegu õpib sealsamas doktorantuuris. Töötab Kaitsejõudude Peastaabis staabiohvitserina, auaste kapten. Töötnud lepinguliselt ka välisministeeriumis, osalenud ajalooekspertina Eesti–Vene läbirääkimistel. Peamised uurimisvaldkonnad: Eesti Vabadussõda ja Eesti kaitseväge 1930-ndatel aastatel.